

حذف مجازات صدور چک بدون محل

اکبر پیروفر

روند بررسی‌ها

پیش نویس لایحه قانون صدور چک که در شهریورماه ۱۳۸۷ برای بررسی و اظهارنظر در اختیار سیستم بانکی کشور قرار گرفت و تحلیل ماهنامه هم در شماره ۹۸ درج شد، مجدداً در معرض جرح و تعدیل‌ها و اظهارنظرها و گفتگوهاست و ختم ماجرا نیز قابل پیش‌بینی نیست.

خبری که در تاریخ ۱۳۸۷/۱۱/۲۹^(۱) و به گزارش خبرگزاری فارس انتشار یافت، حاکی از این بود که کار گروهی متشکل از کارشناسان و مدیران قوه قضاییه با همکاری وزارت امور اقتصادی و دارایی، بانک مرکزی و بانک‌های دولتی و خصوصی، برای بازنگری نهایی لایحه اصلاح قانون چک تشکیل شده است. در این کار گروه، لایحه تهیه شده توسط قوه قضاییه با تغییرات جدی روبه‌رو شده و حذف جنبه‌های کیفری پیش‌بینی شده در لایحه از مهمترین تغییرات اعمال شده در آن است.

خبر مورخ ۸۸/۲/۱۴ نیز حکایت از این داشت که کمیته‌ای در بخش حقوقی بانک مرکزی برای بررسی حذف جنبه کیفری چک تعیین شده و پیش‌نویس نظرات بانک مرکزی را به مجلس ارایه می‌کند. مدیر اداره نظارت بر بانک‌های بانک مرکزی در گفت و گو با ایسنا با اشاره به اینکه بحث حذف جنبه کیفری چک هنوز به تصویب نرسیده، گفته است: چنانچه این مساله به تصویب برسد، در این صورت، جنبه کیفری چک از بین می‌رود، در حالی که چک به علت داشتن جنبه کیفری در بازار گردش پیدا می‌کند. مردم نقل و انتقال چک را به لحاظ جنبه کیفری‌اش قبول دارند و اگر جنبه کیفری چک از بین برود، همانند سفته و برات می‌شود.^(۲)

نظریات صاحب‌نظران

شایع شدن این خبر، بحث‌هایی را در جامعه به وجود آورده است. ابراهیم جمیلی، عضو هیأت رییس اتاق بازرگانی ایران به عنوان سخنگوی فعالان اقتصادی بخش خصوصی، از حذف جنبه‌های کیفری در قانون چک اظهار نگرانی می‌کند و معتقد است که مصوبه اخیر در مورد برداشتن مجازات زندانی برای متهمان چک برگشتی، موجب کندی روند تجارت

می‌شود. وی تصریح کرد: اینکه جنبه کیفری چک را بدون در نظر گرفتن جنبه‌های اقتصادی و شرایط فعلی اقتصادی کشور حذف کنیم، مطلوب به نظر نمی‌رسد.^(۳)

مدیر عامل بانک ملی ایران می‌گوید: حذف جنبه کیفری از قانون چک، بر سیستم بانکی تأثیری ندارد و تنها نکته مهم در این باره، دقت مردم در انجام معاملات است. وی تصریح کرد: باید به این نکته توجه کرد که جرم‌زدایی از قوانین در دنیا به عنوان یک اصل پذیرفته شده است.

محمدحسین مهدوی عادل، عضو هیأت علمی دانشگاه فردوسی می‌گوید: بانک‌های جهان، با اعتبارسنجی مشتریان، اعتباری را برای هر یک از مشتریان حقیقی و حقوقی خود در نظر می‌گیرند و با تضمین همین میزان اعتبار، اجازه صدور چک به افراد می‌دهند. وی اضافه کرد:

**اگر جنبه کیفری چک
از بین برود، همانند
سفته و برات
می‌شود.**

**هنگامی که خود
قانون، چک را به
عنوان وثیقه معرفی
کرده است، طبیعی
است که چک
نمی تواند در جایگاه
اصلی و واقعی خود
باشد.**

فراهم می کند و به طور کلی، چک یک سند تجاری است و به اعتبار قانون تجارت اعتبار پیدا می کند. با حذف جنبه کیفری چک، چک هم تراز با برخی دیگر از اسناد تجاری مثل سفته و برات خواهد شد. وی افزود: احتمال اینکه در آینده ابزارهای دیگری مثل سفته و برات بیشتر مورد استفاده قرار بگیرند، وجود خواهد داشت. وی کاهش محکومیت های کیفری در جامعه را یکی از اثرات مثبت حذف جنبه کیفری چک عنوان کرد و گفت: با این اقدام، زندانیانی که به دلیل صدور چک بی محل در زندان ها هستند، کاهش خواهند یافت و اثرات منفی اجتماعی و خانوادگی کاهش می یابد و آرامش روانی برای صادرکنندگان چک به وجود خواهد آمد. به اعتقاد وی، با حذف جنبه کیفری چک، حجم صدور چک به تاریخ آینده گسترش پیدا می کند به دلیل اینکه دیگر ضوابط قبلی وجود ندارد و در بازار رونق نسبی حاکم خواهد شد. مدیرعامل بانک قرض الحسنه مهر ایران در بخش دیگری از گفت و گوی خود به اثرات منفی حذف جنبه کیفری چک اشاره کرد و گفت: با توجه به اینکه در گذشته از چک به عنوان حجم پول در گردش یاد می کردیم و مانده حساب جاری را جزو حجم پول در گردش می آوردیم، با این اقدام از بین خواهد رفت^(۴).

در کشور ما از این روش استفاده نمی شود و لذا با حذف جنبه کیفری چک، مشکلات مربوط به این قانون حل نمی شود. این اقتصاددان در ادامه یادآور شد: از زمانی که قانون چک به تصویب رسید، عملاً برخی اوراق بهادار چون برات، سفته و... از رده خارج شدند، در حالی که این اوراق می توانستند از جنبه حقوقی بهتری نسبت به چک برخوردار باشند.

ابوالقاسم حکیمی پور، کارشناس اقتصادی در مورد این پرسش که تکلیف کسانی که چک صادر کرده اند و امروز قادر به پرداخت چک های خود نیستند و از سوی، دولت نیز دیگر آنها را به دلیل جنبه کیفری چک به زندان نمی برد و از سوی دیگر، تکلیف آنها که طلبکارند و برای رسیدن به پول خود راه قانونی خاصی ندارند، چه می شود؟ گفت: این مسأله یک معضل اجتماعی است و برای این نوع معضل اجتماعی نیز نمی توان کاری کرد مگر اینکه با الگوگیری از روش های مؤثر موجود در جهان اقدام به حل آن کنیم.

غلامرضا مصطفی پور، مدیرعامل بانک قرض الحسنه مهر ایران در گفت و گو با ایسنا می گوید: چک به عنوان ابزار مبادلات پولی و مالی سبب تسهیل نقل و انتقالات است، ولی در عین حال، استفاده نامناسب و غیرقانونی از آن نیز زمینه بروز مشکلات متعدد اقتصادی، اجتماعی و قضایی را

**چک‌هایی با عناوین
وعده‌دار، مشروط،
تضمینی و غیره،
چک به معنای قانون
تجارت فعلی نیستند
و می‌بایست از
صحنه قانون و
جامعه حذف بشوند.**

است که به موجب آن، صادرکننده وجوهی را که در نزد محال‌علیه دارد، کلاً یا بعضاً مسترد یا به دیگری واگذار می‌نماید. ماده ۱ لایحه اصلاحی هم مشعر بر این است که: چک سند یا داده پیامی است که به موجب آن، صادرکننده وجوهی را که نزد بانک دارد، کلاً یا بعضاً مسترد یا به دیگری واگذار می‌نماید. ماده ۱۷۲ لایحه تجارت نیز در تعریف چک گفته است: چک، سندی است که به موجب آن، صادرکننده مبلغی را از محل حساب بانکی خود دریافت یا به دیگری واگذار می‌کند. هر سه تعریف تصریح به وجود وجوه (پول) نزد محال‌علیه، یعنی بانک دارند که کل یا بعض آن را یا خود صاحب حساب می‌گیرد و یا به دیگری می‌دهد.

رتبه‌بندی اعتباری مشتریان بانک‌ها، می‌تواند به عنوان یک راه حل مورد توجه فرار بگیرد.

رییس کل بانک مرکزی حذف جنبه کیفری از اصلاحیه قانون چک را موجب افزایش پرونده‌های حقوقی دانسته و با تأکید بر جلوگیری از ارایه دسته چک به هر شخصی، پیشنهاد می‌کند که اگر چک فردی حتی برای یک بار نیز برگشت خورد، باید از همه امکانات محروم شود. وی این اقدام را باعث جلوگیری از صدور چک‌های بلامحل توسط افراد دارای دسته چک عنوان کرد و افزود: در تمام دنیا اینگونه است که اگر فردی دارای چک برگشتی باشد، فاقد کارت اعتباری است و این کارت از این افراد پس گرفته می‌شود. (۵)

چک در پیچ و خم قانونگذاری

به طور کلی، موضوعات بانکی حقوقی که در جامعه مطرح می‌شوند، بالطبع بحث و تحلیل‌هایی را سبب می‌شوند و اقتضای این مسایل هم همین است و تا نظریه‌های موافق و مخالف مطرح نشوند، کار به نتیجه مطلوب نمی‌رسد.

مسأله چک و در واقع همان "یک برگ کاغذ" موضوعی است که بیشتر از حد لزوم و ضرورت دچار قوانین مختلف شده و صاحبانظران هم درباره آن نظریه داده‌اند، اما هنوز هم در پیچ و خم قانونگذاری است. بار اول قانون تجارت مصوب سال‌های ۱۳۰۳ و ۱۳۰۴ شمسی چک را تعریف کرد و از آن تاریخ به بعد در سال‌های ۱۳۱۲ و ۱۳۳۱ و ۱۳۴۴ و ۱۳۵۵ و ۱۳۷۲ و ۱۳۷۶ و ۱۳۸۲ قوانین اصلی راجع به چک را داریم و اخیراً هم لایحه تدوینی قوه قضاییه را که با کش و قوس‌ها و اظهارنظرها و نقدها و غیره مواجه است و جدیدترین بحث هم روی موضوع حذف مجازات صدور چک بدون محل به جریان افتاده است که امید است ختم به خیر شود و این قانونی باشد که تکلیف چک را برای همیشه روشن کند، لکن با تأسف باید گفت که مقدمات کار و بحث‌ها و اظهارنظرها چنین خبر خوشی را نوید نمی‌دهند.

نگاهی به گذشته

فعال حساسیت در مورد جنبه کیفری می‌باشد، چه بسا که حذف آن پیشیمانی بعدی را به دنبال داشته باشد، اما در این رابطه نگاهی به گذشته خالی از فایده نیست: قانون سال ۱۳۵۵ تعدادی از چک‌ها را قابل تعقیب کیفری ندانست. قانون سال ۱۳۷۲ صدور انواعی از چک‌ها را ممنوع اعلام کرد و گفت: صادرکننده در صورت شکایت ذینفع و عدم پرداخت، به مجازات محکوم خواهد شد. قانون سال ۱۳۷۲ همان چک را قابل تعقیب کیفری نمی‌داند. در طرح جدید هم با ذکر انواع چک‌های ابدایی قوانین قبلی که ذکر آن رفت، صادرکننده این نوع چک‌ها را قابل تعقیب کیفری نمی‌داند. قبلاً باید گفت چک‌هایی با عناوین وعده‌دار، مشروط، تضمینی و غیره، چک به معنای قانون تجارت فعلی و طرح اصلاحی مورد بحث، نیستند و می‌بایست از صحنه قانون و جامعه حذف بشوند.

ماده ۳۱۰ قانون تجارت فعلی می‌گوید: چک، نوشته‌ای

چک، به بیان عامیانه

هر گاه چک را به بیان عامیانه تعریف کنیم، چنین می‌شود: صاحب حساب جاری و صادرکننده چک به شخصی بدهکار است و یا بدهکار هم نیست، اما می‌خواهد پولی را به طرف بپردازد. وی اسکناس‌های خودش را در خانه نگهداری نکرده، بلکه با استفاده از خدمات بانکی و افتتاح حساب جاری در بانک، پول‌های خود را به بانک سپرده است. بنابراین، وی یک برگ کاغذ را (احتراماً: چک) پر می‌کند و به دست طرف می‌دهد تا برود و اسکناس‌ها را از فلان بانک بگیرد. طرف هم به بانک مراجعه می‌کند، اما متصدی باجه با توجه به حساب جاری صادرکننده، می‌گوید: پول این چک در حساب جاری موجود نیست و دارنده چک هم با حالت تأسف بر می‌گردد نزد صادرکننده و بقیه ماجرا... که البته از این به بعد و بقیه داستان به این نوشته مربوط نمی‌شود.

ارتکاب دو خلاف

حال موضوع را بررسی می‌کنیم: صادرکننده آن چک فرضی مرتکب دو کار خلاف شده است: اولاً، در حالی که قانون گفته "وجهی که نزد محال علیه دارد"، اما او پولی نزد بانک نداشته است. در این قضیه به هیچ‌وجه نمی‌توان پذیرفت که صادرکننده از موضوع خبر نداشته است. دارنده حساب جاری همواره باید از موجودی حساب جاری خود مطلع باشد و اتفاق بسیار نادری است که شخص آن قدر بی‌خیال باشد تا با علم به این که صدور چک بدون محل جرم است و مجازات دارد، باز هم چک بدون محل صادر کند. دیگر این که طرف را فریب داده و به جای اسکناس، یک برگ کاغذ بی ارزش به او داده است. بنابراین، کار این شخص جرم است، خاصه در موردی که خواسته است بدهی خود را با یک برگ کاغذ بی‌ارزش بپردازد.

چک، وسیله پرداخت است

چک به حکم قانون وسیله و ابزار پرداخت است نه چیز دیگر. پیشینیان برداشت خوبی از موضوع داشتند که در سال ۱۳۱۲ شمسی ماده ۲۳۸ مکرر را به قانون مجازات وقت افزودند: آنان اولاً، نفس صدور چک بدون محل را مستوجب مجازات (جزای نقدی معادل عشر وجه چک و در حالتی کمتر از آن) دانستند؛ ثانیاً، در موردی که صدور چک از روی سوءنیت بدون محل و یا بیشتر از محلی که دارد، باشد و یا پس از صادر شدن، تمام یا یک قسمت از وجهی که به اعتبار آن چک صادر شده است، به نحوی از انحا از محال علیه پس گرفته شده باشد، صادرکننده را به حبس تأدیبی از شش ماه تا دو سال و به جزای نقدی که نباید از دو برابر وجه چک بیشتر و از ربع آن کمتر باشد، محکوم می‌کردند.^(۶)

انحراف قانونی

مشکلی که امروز وجود دارد، اینست که چک از مسیر اصلی و واقعی خود که فقط وسیله پرداخت است، خارج شده

است. شگفتی از آن است که با این که مقاماتی متوجه این امر شده‌اند، مع‌الوصف کماکان اصرار برای حفظ وضعیت نامناسب موجود دارند. رییس پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی ایجاد ضمانت اجرایی قوی برای استفاده از سفته و برات به جای چک، کاهش هزینه‌های استفاده از سفته و برات و مورد استفاده قرار گرفتن چک در پرداخت‌های نقدی را پیشنهاد می‌کند.^(۷)

وزیر امور اقتصادی و دارایی نیز می‌گوید: ... آنچه مسلم است، باید در اسناد تجاری کشور تجدید نظر صورت گیرد، زیرا گه گاه مشاهده می‌شود که اسناد تجاری کارکردهای خود را ندارند، لذا در کارکرد، یک سند تجاری توسط سند تجاری دیگری دنبال می‌شود. به عنوان نمونه، امروز یکی از نقش‌هایی که چک در اقتصاد ایران بازی می‌کند، به سندی در معاملات به عنوان ضمانت‌نامه تبدیل شده است، در صورتی که باید کارکرد چک را به عنوان دستور پرداخت به آن بازگردانیم و اسناد تجاری با تضمین‌های تجاری داشته باشیم.^(۸) نگاه کنید به قانون عدم الزام سپردن وثیقه ملکی مصوب سال ۱۳۸۰ که چک را یکی از وثایق بازپرداخت اعتبار دریافتی گیرنده اعتبار معرفی کرده است؛ وقتی که نگاه قانون به چک چنین است، طبیعی است که چک نمی‌تواند در جایگاه اصلی و واقعی خود باشد.

مشکل اساسی و مهم ما درباره چک، باب شدن تعدادی نوشته است که نام چک را دارند، ولی در واقع، چک منطبق با تعریف قانون چک نیستند. اینها مشکل‌آفرین هستند و جر و بحث‌های موجود هم روی این چک‌ها است، یعنی چک‌های وعده‌دار، تضمینی، مشروط و غیره که ابداعی قانون هستند و هنوز هم بر ابقای آنها اصرار ورزیده می‌شود.

قانون صدور چک مصوب سال ۱۳۵۵ بر وجود چک‌هایی از قبیل: چک سفید امضا، چک مشروط به نحوی که وصول آن منوط به تحقق شرطی شده باشد، چک بابت تضمین انجام معامله یا تعهد (با قید در متن چک)، چک مشروط یا

رییس کل بانک مرکزی: در تمام دنیا اینگونه است که اگر فردی دارای چک برگشتی باشد، فاقد کارت اعتباری است و این کارت از این فرد پس گرفته می‌شود.

گرفتاری اشخاص و بانک‌ها و دادگستری و غیره، از ناحیه نوشته‌هایی است که نامشان چک است، ولی در واقع چک نیستند.

قبول و ترتیب اثر در بانک‌ها و مراجع اداری و قضایی باشند.

تفاوت چک و سفته

نگاهی به تعریف چک و سفته در قانون تجارت فعلی، تفاوت این دو را روشن می‌کند. تعریف چک در ماده ۳۱۰ در جای خود توضیح داده شد و در تکمیل آن هم آمده است: پرداخت وجه چک نباید وعده داشته باشد (ماده ۳۱۱). ضمناً وجه چک باید به محض ارایه کارسازی شود (ماده ۳۱۳). اما سفته بنا به تعریف قانون تجارت "فته طلب" است. فته طلب هم سندی است که به موجب آن، امضا کننده تعهد می‌کند که مبلغی را در موعد معین یا عندالمطالبه در وجه حامل یا شخص معین و یا به حواله کرد آن شخص کارسازی نماید (ماده ۳۰۷).

در لایحه تجارت هم تعریف سفته چنین است: سفته سندی است که به موجب آن، شخصی بدون قید و شرط تعهد می‌کند که مبلغی را در موعد معین یا عندالمطالبه در وجه حامل، شخص معین و یا به حواله کرد او پرداخت کند. تعاریف مذکور کاملاً نشان می‌دهند که سفته سند پرداخت مدت دار و موجه می‌باشد و اگر متعهد سفته در سررسید نتواند وجه سفته و مورد تعهد خود را بپردازد، بحث دیگری دارد و با چک کاملاً متفاوت است. در مورد چک پرداخت کننده وجه، پول را در بانک دارد و دارنده چک به وسیله این ورقه پول را از بانک می‌گیرد. حال اگر صادرکننده چک بدون این که در حساب جاری خود پول داشته باشد، چک بدون محل را به دست طرف بدهد و چک برگردد، این عمل چه نام دارد؟

مفهوم سفته "تعهد پرداخت" است، اما چک، نفس پرداخت و خود پرداخت است. بنابراین، برخورد یکسان بین صادرکننده چک بدون محل و متعهد سفته که وجه سفته را بموقع نمی‌پردازد، منطقی و معقول نیست. در نتیجه، حذف مجازات صدور چک بدون محل، این ورقه بهادار را تبدیل به یک برگ کاغذ می‌کند و به طور کلی، چک مفهوم و ارزش و اعتبار خود را از دست می‌دهد. البته سخت‌گیری‌های مقتضی و یا ایجاد محرومیت‌های لازم در مورد صادرکنندگان چک بدون محل در جای خود صحیح و معقول می‌تواند باشد. ولی حذف کیفر چنین اشخاصی صلاح و مقتضی نیست.

چک بابت تضمین انجام معامله یا تعهد (بدون قید در متن چک)، چک بدون تاریخ، تقدم تاریخ واقعی صدور چک بر تاریخ مندرج در متن چک، صحه گذاشت و گفت این چک‌ها قابل تعقیب کیفری نیستند. از این تاریخ چک تعریف شده در قانون تجارت، از مسیر اصلی و واقعی خود، یعنی چک منطبق با قانون خارج شد و ورود آن در معاملات و تعهدات و داد و ستدها رسمیت یافت و گرفتاری اشخاص و بانک‌ها و دادگستری و غیره هم از ناحیه این نوشته‌ها که نامشان چک است، ولی در واقع چک نیستند، می‌باشد. خیلی روشن است که چک‌های مذکور، با تعریف قانونی چک در تعارض هستند. چک وسیه پرداخت روز می‌باشد، یعنی وجه آن باید از وجهی که در بانک و در حساب جاری وجود دارد، به دیگری پرداخت شود و قید و شرط هم ندارد، در حالی که در موقع صدور برگه‌هایی که امروز نامشان چک است، الزامی وجود ندارد که حکما وجه چک در حساب جاری صادرکننده موجود باشد و اگر هم باشد، دارنده چک اختیار دریافت وجه آن را ندارد، زیرا این نوع چک یا مشروط است یا بابت تضمین است یا وعده‌دار است و غیره. در نظر بیاورید چکی را که موجر بابت تضمین تخلیه از مستأجر خود می‌گیرد. آیا وجه این چک در تاریخ انعقاد قرارداد اجاره در حساب جاری مستأجر وجود دارد و تا پایان مدت اجاره بلوکه می‌شود که هرگاه مستأجر ملک را تخلیه نمود، موجر با خیال راحت برود و وجه چک را از بانک وصول کند؟! بقیه چک‌ها هم همین وضع را دارند.

دو راه حل

پس برای استقرار چک در جایگاه واقعی و قانونی آن دو راه وجود دارد:

- ۱) صدور چک بدون محل باید جرم تلقی شود و مستوجب کیفر باشد. چک می‌بایست به تاریخ روز تحریر صادر شود و هرگاه تاریخ مؤخری قید شد و یا مطالب اضافی به متن چک اضافه شود، بانک محال علیه نباید به آن ترتیب اثر بدهد و چک در صورت داشتن محل باید قابل پرداخت باشد.
- ۲) به غیر از چک واقعی که به آن اشاره شد، انواع چک‌های ابداعی باید از قوانین و مقررات حذف شوند و در معاملات و داد و ستد و غیره فاقد ارزش مالی و قانونی تلقی گردند و غیر قابل

زیرنویس‌ها

- ۱) روزنامه اطلاعات.
- ۲) همان منبع/ مورخ ۱۴ اردیبهشت ۱۳۸۸.
- ۳) همان منبع/ مورخ ۱۵ اردیبهشت ۱۳۸۸.
- ۴) روزنامه اطلاعات/ اقتصاد و بورس/ شماره ۲۴۴۶۱/ مورخ ۱۶ اردیبهشت ۱۳۸۸.
- ۵) روزنامه اطلاعات/ مورخ ۲۹ اردیبهشت ۱۳۸۸.
- ۶) ماده ۱۸ قانون مصوب سال ۱۳۴۴، ماده ۲۳۸ مکرر را نسخ کرد. یادآور می‌شود که مواد ۲۳۶ و ۲۳۷ و ۲۳۸ قانون مجازات وقت ذیل عنوان "ورشکستگی و کلاهبرداری" بوده و امکان دارد صدور چک بدون محل داخل محدوده "کلاهبرداری" تدوین و تصویب شده باشد.
- ۷) روزنامه اطلاعات/ مورخ ۲۲ اسفند ۱۳۸۸.
- ۸) روزنامه اطلاعات/ مورخ ۳۰ آذر ۱۳۸۷.